

Fugle der fylder i landskabet

Om Kortnæbbet Gås' tilstedeværelse i Nordjylland i tid og rum

Tekst og fotos: Jørgen Peter Kjeldsen, ornit.dk.

Kortnæbbet Gås, Årup, Thy, 28. marts 2015.

Indledning

Vi lever i en tid med stor dynamik i fuglebestandene – tænk bare på arter som Skestork, Trane eller Havørn – situationen i dag minder meget lidt om situationen for 20-25 år siden.

Generelt har der også været stor fremgang hos næsten alle gåsearter. Et af de bedst dokumenterede tilfælde er Kortnæbbet Gås, og i denne artikel kigger jeg specifikt på situationen i Nordjylland. Udviklingen har været næsten lige så dramatisk som hos ovennævnte arter. Jeg har selv været vidne til det meste af forløbet – først gennem en mangeårig ansættelse på Vejlernes feltstation, og i de senere år har jeg i 14 uger hvert år haft til opgave at indsamle data om halsbåndsmærkede fugle, ungfugleandel, flokkenes arealudnyttelse m.m.

Den samlede Svalbard-population af Kortnæbbet Gås er siden midten af 1970'erne firdoblet, fra under 20.000 fugle til et niveau på 70.000-80.000 de seneste år. Traditionelt har arten været knyttet til nogle få større ras-tepladser langs Jyllands vestkyst, med Vest Stadil Fjord, Tipperne og Filsø som de vigtigste igennem flere menneskealdre. Den situation er der i løbet af de sidste 20 år vendt op og ned på, og fra at have været af minimal betydning for arten, huser Nordjylland nu i lange perioder op mod en tredjedel af bestanden. I mange år sås arten i Nordjylland stort set kun i omegnen af Vejlerne, men gæssene udnytter nu store dele af Limfjords-området samt Store Vildmose, Vilsted Sø m.fl. Og udviklingen ser ud til at fortsætte mod større spredning – hvert år findes arten på nye lokaliteter, hvor der aldrig tidligere har været iagttaget Kortnæbbet Gås. Det gør det

samtidigt sværere at blive ved med at bevare overblikket, og sikre pålidelige data for bestandens størrelse.

Datagrundlag

Udover materialet fra Nordjyllands Fugle-rapporterne (i mange år kendt som Nordjysk Ornitologisk Kartotek eller bare NOK) har jeg til denne artikel anvendt data indsamlet af Vejlernes Feltstation under Miljøministeriet, som i årene 1978-2003 foretog totaltællinger af Vejlerne og nærmeste opland hver femdagesperiode året rundt, samt nye data fra 2012-15 som firmaet ornit.dk har indsamlet for Aarhus Universitet i forbindelse med aflæsninger af halsmærkede gæs.

Kendetegnende for NOK-materialet er, at det er tilfældige indrapporteringer fra bidragsyderne til rapporten, og at stigningen i materialet delvist påvirkes af et stigende antal observatører, ikke mindst efter at rapporten er overgået til brug af data fra DOFbasen (tidligere anvendtes manuelt udfyldte kartotekskort).

Materialet fra Vejlerne er systematisk indsamlet af lønnede observatører. Men da Vejler-materialet de fleste år indgår i NOK-materialet, og da Vejlernes betydning for Kortnæbbet Gås i Nordjylland igennem det meste af perioden har været så dominerende, vil jeg mene, at det samlede billede giver en nogenlunde retvisende beskrivelse af udviklingen.

Materialet fra Aarhus Universitets projekt anvendes i denne artikel hovedsageligt til at beskrive den arealmæssige udnyttelse af området de seneste fire år.

Bestandens udvikling i Nordjylland

I værket Nordjyllands Fugle (Møller 1978) blev situationen beskrevet som det så ud midt i 1970'erne. Dengang optrådte Kortnæbbet Gås fortrinsvis som trækgæst, dvs. de fleste iagttagne fugle drejede sig om overflyvende flokke enten under ankomsten i september-oktober eller afrejsen i maj. Det typiske mønster var, at fuglene trak direkte til Tipperne og nogle få andre lokaliteter i Vestjylland og rastede få dage, inden langt størstedelen af bestanden tog til Holland/Belgien (hvor der ikke er jagt) og tilbragte det meste af efteråret og blev til sent på vinteren.

Som rastende i Nordjylland nævntes arten kun med antal under 1000 fra Agger Tange, Hanstedreservatet, Vejlerne og Ulvedyb. Dengang rastede langt flere i området om foråret end om efteråret, og de fleste vintre var arten helt væk fra området.

Situationen ændrede sig ikke før midt i 1980'erne. 1985 er første år med flokke over 1000, og årssummerne i rapporterne steg fra ca. 5000 til over 20.000 (se figur 1). Tiåret 1985-1996 var tallene nogenlunde stabile, kun svagt stigende med flokstørrelser op til ca. 5000 og årssummer op til ca. 50.000.

1997-2000 skete en eksplosiv udvikling, hvor der begyndte at optræde flokke på 10.000-15.000 fugle, og årssummerne nåede 300.000-400.000. Rastforekomsterne var stadig langt størst om foråret, og udbredelsen var næsten helt koncentreret omkring Vejlerne.

Herefter var situationen nogenlunde stabil frem til 2010. Fra 2011 sås en ny stigning i materialet, ikke så meget på maksimumstallene som på årssummen, der i 2014 nåede næsten en million. Dette år var Kortnæbbet Gås arten

med størst årssum i Nordjyllandsrapporten. I 2015 nåede årssummen over en million – mon ikke det er første gang det sker for nogen art i Nordjylland? Omtrent halvdelen af dette store tal skyldes tre observatører – KØJ, PR samt undertegnede, som tilsammen står for en sum på ca. 625.000.

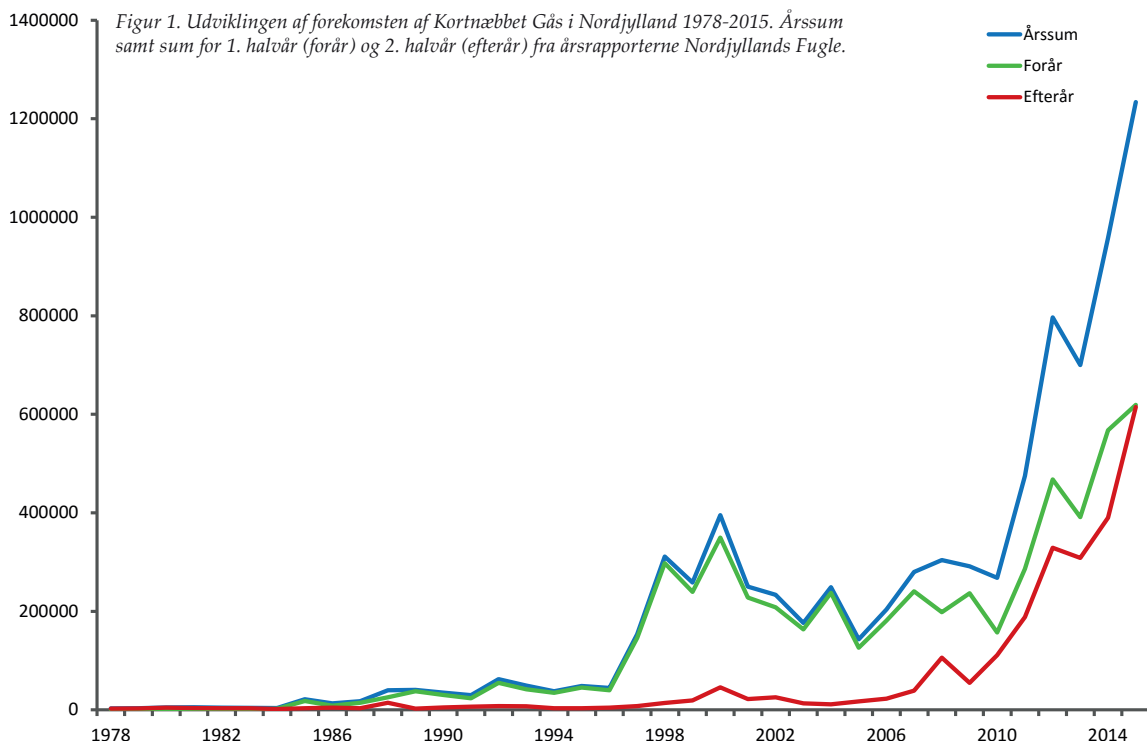
I denne periode fandt samtidig en ny udvikling sted, idet en langt større andel af observationerne var fra efteråret; i 2015 var det således meget tæt på halvdelen af årssummen (49,8%) som var fra andet halvår. Fra ca. 2010 satte også spredningen i det nordjyske landskab for alvor ind, med mange fugle rapporteret fra en lang række lokaliteter i Thy, Hanherred og det nordlige Vesthimmerland – samt mindre forekomster i Lille Vildmose, på Mors og Salling, ved Vilsted Sø, Asaa/Geraa-ene og i det nordlige Vendsyssel (se afsnit om arealudnyttelse).

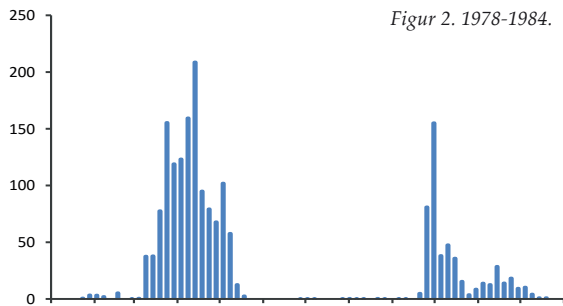
Udvikling i fænologien

Figur 2-6 viser udviklingen af forekomsten i Nordjylland over året i udvalgte perioder.

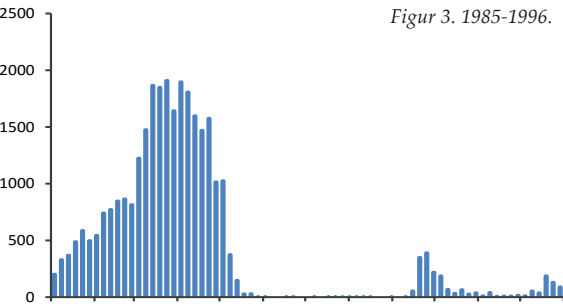
Bemærk at skalaen på figurerne skifter. Figur 2-4 er baseret på materiale fra Vejlernes Feltstation (makstal), figur 5-6 materiale fra DOFbasen (sumtal). De kan derfor ikke sammenlignes direkte, da Vejlerstallene viser det reelt tilstedeværende antal fugle, mens DOFbasetallene især kan anvendes til at illustrere fænologien.

Udover den generelle vækst i bestanden ses det tydeligt på figurerne, at udviklingen om efteråret har været ganske dramatisk. De relativt høje efterårstal på figur 2 skal tages med forbehold, da det langt overvejende drejede sig om overflyvende fugle, idet der på dette tidspunkt

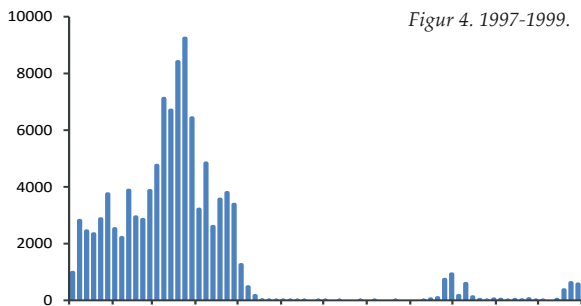

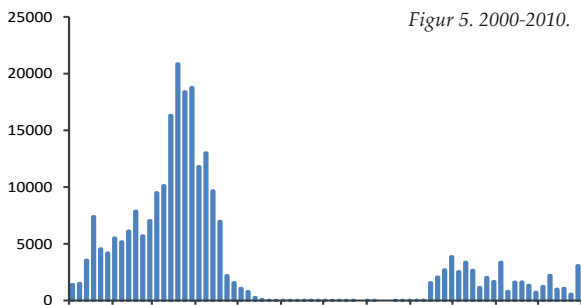
Figur 2. 1978-1984.

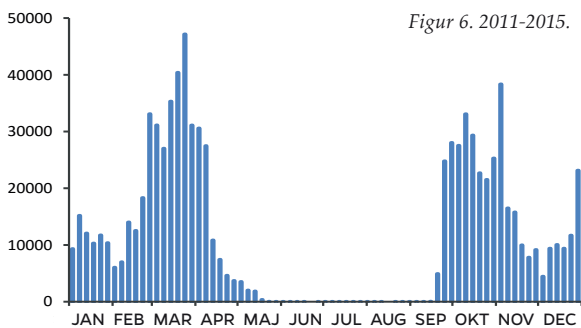
Figur 3. 1985-1996.

Figur 4. 1997-1999.

Figur 5. 2000-2010.

Figur 6. 2011-2015.

Figur 2-6. Forekomst af Kortnæbbet Gås, gennemsnit pr. femdagesperiode, Nordjylland 1978-2015. Figur 2-4 er tal fra Vejlerne Feltstation (makstal), mens figur 5-6 er tal fra DOFbasen (sumtal).

ikke var praksis for at adskille rastende og overflyvende fugle i sumskemaerne.

Figur 3 og 4 viser et billede, som var karakteristisk igennem en årrække; en del fugle slog sig ned i området efter ankomsten i september-oktober, men forsvandt derefter – ofte var der en mere end månedlang periode typisk i november uden gæs i området. Herefter ankom i december atter fugle – nu sydfra. Ofte sås i juledagene en stor ophobning af Kortnæbbet Gås i Vejlerne, og ofte var de koncentreret til Bygholmen. Efter årsskiftet ankom hurtigt flere, samtidig med at de spredtes i landskabet. Fænomenet kan formentlig forklares med, at gæssene søgte væk fra Nordjylland så længe der var jagt, og først kunne udnytte området efter jagtens ophør 1. januar.

Efter år 2000 (figur 5 og 6) har langt flere fugle taget ophold i Nordjylland igennem hele efteråret – i takt med at de har taget nye opholdssteder (med formentlig lavere jagttryk) i brug – se næste afsnit.

For vinterperioden gælder det, at gæssene stadig vil forlade Nordjylland hvis der kommer længerevarende frostperioder, men i milde vintre er der gæs til stede vinteren igennem.

En anden udvikling som figurerne illustrerer, er at afrejser i dag finder sted betydeligt tidligere end før – hvor der i forrige århundrede forblev mange fugle til ind i maj måned, forlader de fleste af gæssene nu Nordjylland midt i april. Ankomsten om efteråret ser derimod ikke ud til at have ændret sig – de fleste år ses de første fugle omkring 17.-20. september.

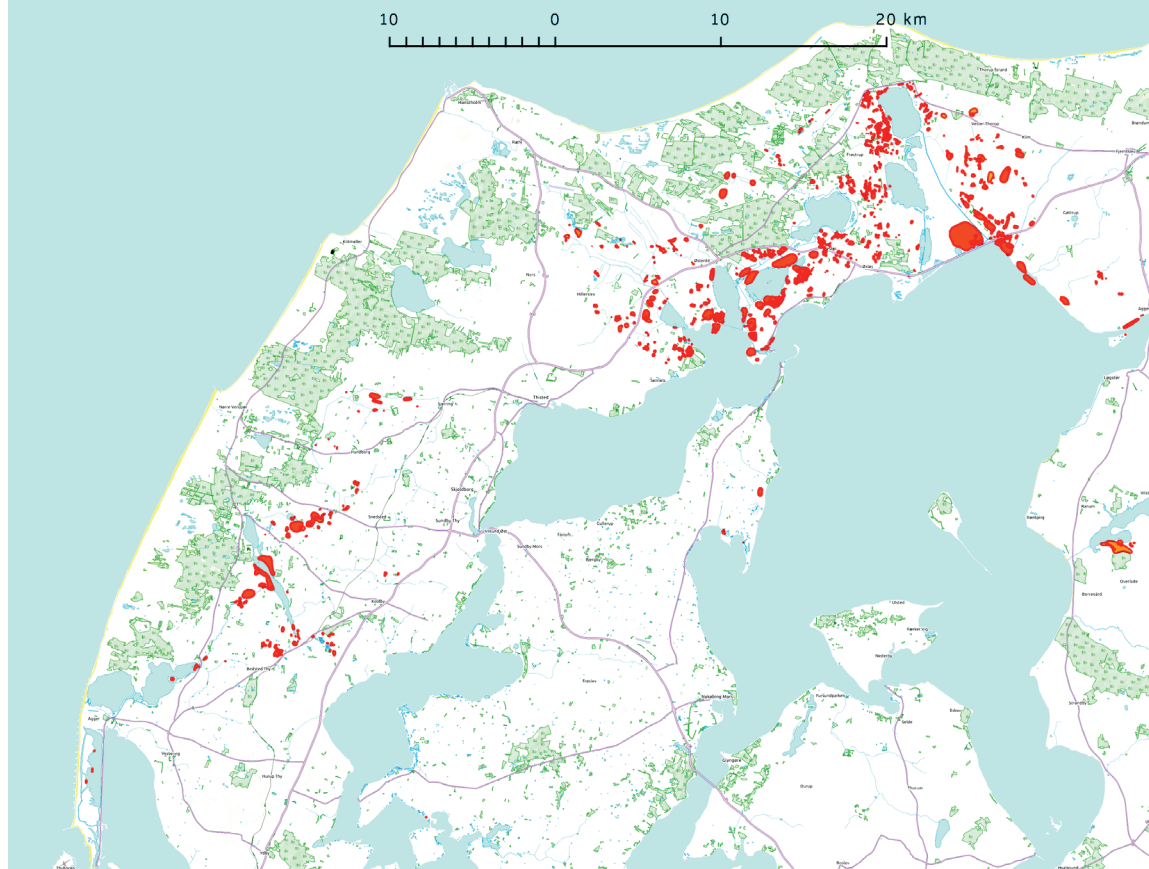
Igennem alle årene har man iagttaget enkelte oversomrende individer – fugle som har været skadede eller på anden måde i dårlig kondition og ude af stand til at foretage trækket nordpå.

Udvikling i arealudnyttelsen

Figurerne 7-10 viser samtlige flokke af Kortnæbbet Gås, som ornit.dk har kortlagt i Nordjylland under arbejdet med aflæsning af halsringe i årene 2012-2015. De dækkede perioder er hovedsagelig medio februar – primo april og medio september (ankomst) – primo november.

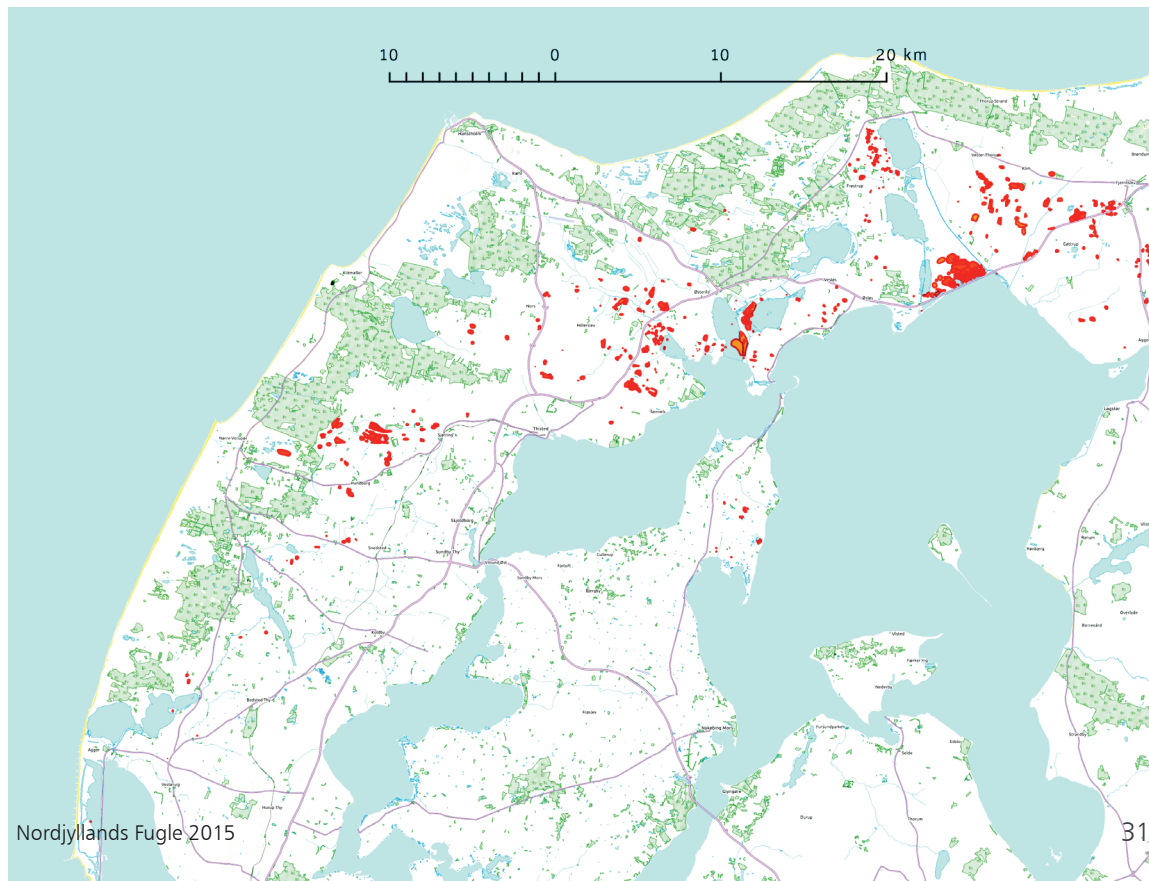
Tidligere ville man fortrinsvis forvente at finde gæssene på lavbundsarealer, enten på naturlige enge eller inddigede og opdyrkede områder. I dag kan man imidlertid støde på flokke af Kortnæbbet Gås også højt oppe på dyrkede marker i morænelandskaber. Gæssenes tolerance i forhold til "forstyrrende" landskabslementer som hegn eller bygninger har ligeledes ændret sig – hvor de tidligere kun slog sig ned på flade, åbne marker med godt udsyn, kan man nu finde dem også i stærkt kuperet terræn og tæt på både hegn og bygninger.

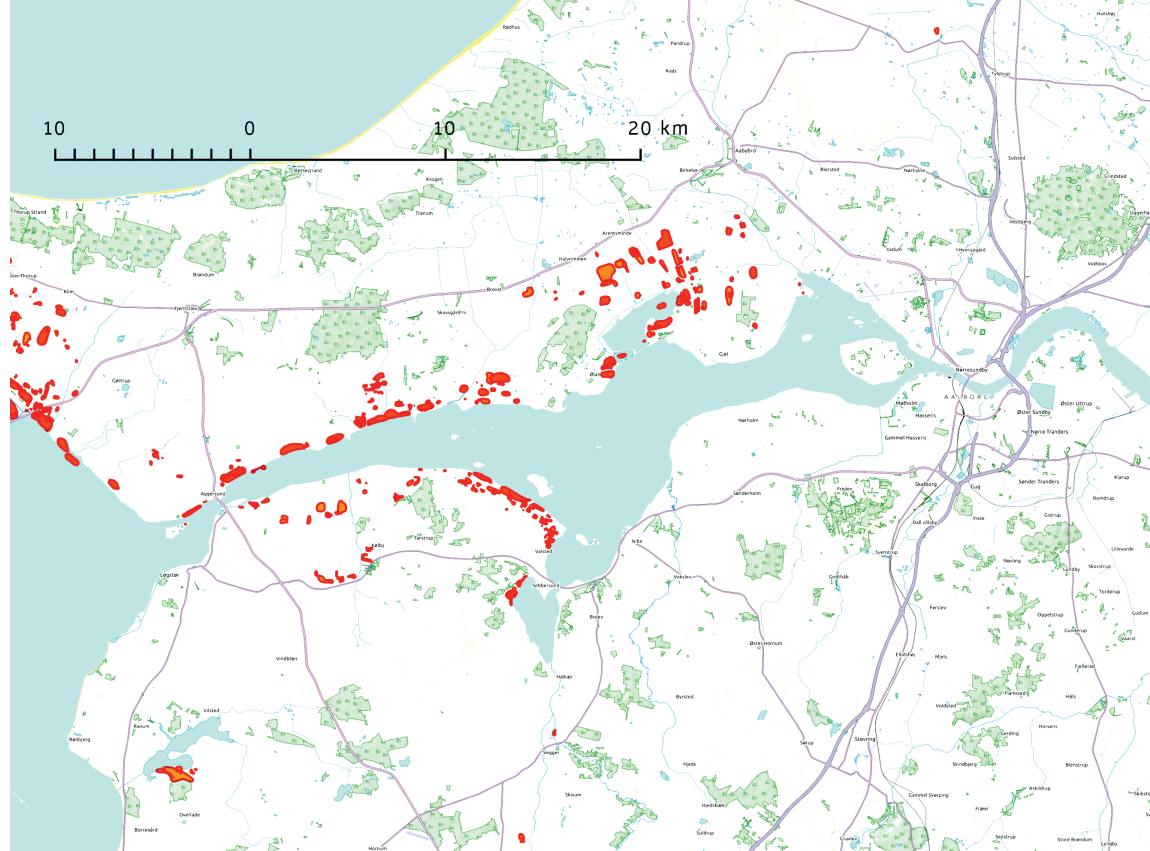
Kortene afspejler kun, hvor det er lykkedes at finde flokkene; men der er ingen tvivl om, at der rundt om i landskabet findes skjulte "lommer" hvor der har optrådt gæsflokkene i disse år. Når nye gåsefourageringsområder er fundet, er det næsten altid sket ved at følge flokke på udflyvning fra overnatning – det er altså en stor fordel

Figur 7. Kortlagte flokke af Kortnæbbet Gås i Vejlerne, Thy og Mors, forårene 2012-2015.

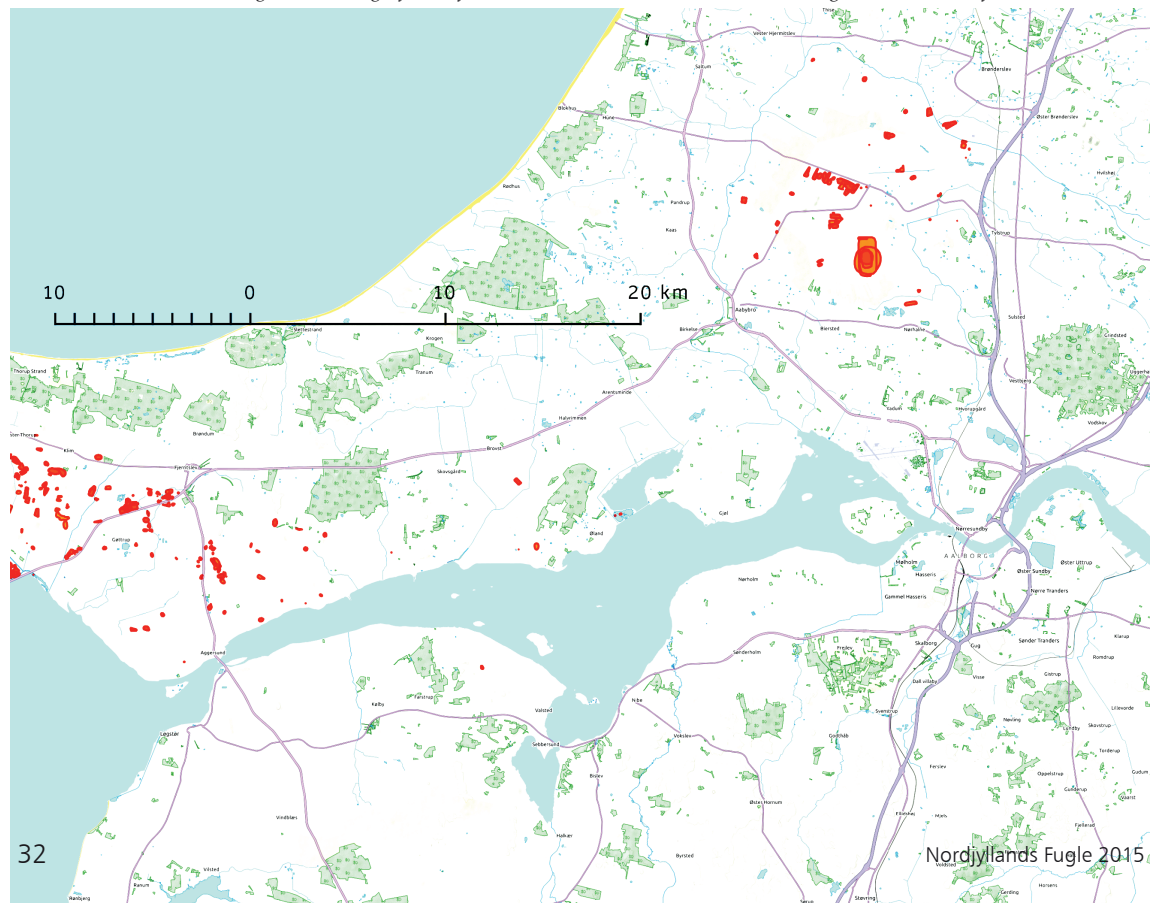
Figur 8. Kortlagte flokke af Kortnæbbet Gås i Vejlerne, Thy og Mors, efterårene 2012-2015.

Figur 9. Kortlagte flokke af Kortnæbbet Gås i Himmerland, Hanherred og Store Vildmose, forårene 2012-2015.

Figur 10. Kortlagte flokke af Kortnæbbet Gås i Himmerland, Hanherred og Store Vildmose, efterårene 2012-2015.

Kortnæbbet Gås, Store Vildmose, 21. januar 2015.

at kende overnatningspladserne, hvis man vil vide, hvor fuglene tilbringer dagtimerne.

Det skal bemærkes, at de regelmæssigt checkede områder fortrinsvis har været de her afbildede – altså Thy, Vejlerne, Hanherred, nordkysten af Vesthimmerland og Store Vildmose – med færre besøg på Mors og ved Vilsted Sø. Områderne omkring Halkær Å nord for Års blev først fundet i 2015 og er derfor ikke blevet checket tidligere. "Yderområder" som Salling, Lille Vildmose, østkysten af Vendsyssel og Hjørring/Hirtshals-området har fået færre eller ingen besøg – men jeg har naturligvis noteret mig, at gæssene nu også i stigende omfang rapporteres fra disse steder.

Der er en markant tendens til, at gæssene er mindre spredte i landskabet om efteråret – hvilket kan tænkes at hænge sammen med jagt. I Vejlerområdet tilbringer fuglene således mere tid på engene i det jagtfri reservat, end de gør om foråret. Der findes dog også områder, som fuglene i højere grad anvender om efteråret end om foråret. Det gælder især Store Vildmose (hvor der er en overnatningsplads i de våde afgravede partier i Damfenner), og området vest, syd og sydøst for Fjerritslev benyttes rigtigt meget om efteråret men i langt mindre omfang om foråret. I Thy er gæssene om efteråret mest koncentreret tæt på Sjørring Sø/Rosvang (med overnatning på Ålvand Klithede), mens det om foråret især er områder ved Ovesø og Nørhå Sø/Årup Å, der foretrækkes.

Strandenge og dyrkede områder langs Limfjorden (både syd- og nordsiden) mellem Aggersund og Ulvedybet er

markant mest udnyttet om foråret – inklusive de store dyrkede marker i Ølands Vejle og andre områder tæt på Ulvedybet samt eksempelvis Tøtterne og Nørrekær Enge – sidstnævnte helt ned til Nibe-Løgstør-vejen nær Kølby. Fuglene, som fouragerer i disse områder, overnatter oftest på Bygholm Vejle eller i Ulvedybet, men der er også set tilfælde af overnatning på Limfjorden. Fouragerende flokke som forstyrres krydser gerne Limfjorden – at de samme fugle udnytter begge bredder af fjorden er dokumenteret mange gange ved aflæsning af halsbånd. Fugle der opholder sig på Nordmors i dagtimerne overnatter i Vejlerne – hvor de faste overnatningspladser er Bygholm Vejle og/eller Arup Vejle/Østerild Fjord.

Forud for den sidste udvikling med forekomst i Halkær Ådal lidt nord for Års var der i flere år set fouragerende flokke på de ferske enge ved Halkær Bredning/Sebbekloster, og halsbåndsaflæsninger bekræfter, at det er nogle af de samme fugle, som nu har fulgt ådalen længere sydpå. Flere af disse fugle har påfaldende få aflæsninger, hvilket altså tyder på, at de foretrækker steder lidt væk fra "alfarvej".

Halsbåndsaflæsningerne viser i det hele taget, at nogle fugle er mere "pionerer" end andre, og omvendt at visse fugle holder sig fast til bestemte områder i lange perioder. Det store aflæsningsmateriale danner grundlag for mange analyser fra forskerne på Aarhus Universitet, men skal i øvrigt ikke nærmere berøres i denne sammenhæng. Her skal dog lyde en opfordring til andre interesserede om at aflæse halsbåndene, og derefter ind-

taste dem i databasen på www.geese.org – hvor man med det samme kan få den enkelte fugls livshistorie. Under kortlægning af fuglene registreres også habitatet, og det kan nævnes, at der i de seneste år sent på efteråret er noteret, at flere flokke søger føde på stubmarker efter majsdyrkning, noget som ikke tidligere er registreret. Men det store materiale omkring udnyttelse af de forskellige habitater er endnu ikke analyseret tilbundsående (og vil under alle omstændigheder føre for vidt at komme ind på her).

Afrunding

Det har været en personlig fornøjelse så tæt at følge udviklingen hos Kortnæbbet Gås i Nordjylland over en lang årrække. At se hele landskaber fyldt med disse fugle er dybt fascinerende – gæs falder ikke "i ét med tapetet", de både ses og høres! Det sker ofte at forbipasserende stopper op og betragter sceneriet, når gæssene har valgt at slå sig ned tæt på befærdede veje. Gæs formår at vække interesse hos lokalbefolkningen.

Den ekstra dimension det giver, at så mange er forsynet med individuelle halsbånd, betyder at man let får et særligt forhold til særlige fugle – det giver gensynsglæde, når eksempelvis fuglen med halsmærket blå R41 (mærket i 2002) dukker op på de samme marker ved Lund Fjord i marts måned år efter år.

Man finder også ud af, at visse fugle hvert år ankommer om efteråret med følgeskab af nye årsunger, mens det for andre aldrig lykkes at producere afkom. Det bliver tydeligt, at selv om der generelt sker løbende udveksling og "opblanding" i bestanden – en fugl aflæst i Store Vildmose dukker op to dage senere i Thy, dagen efter på Mors, eksempelvis – så udviser fuglene også stor individualitet, og visse fugle er meget stedtro og foretrækker Nordjylland og bliver sjældent eller aldrig aflæst længere sydpå i Vestjylland eller i Holland/Belgien.

Og så er det gådefuldt, at der blandt de samme knap 400 fugle, som blev mærkede på de Vestnorske rastepladser

i maj 2015 er nogle, som allerede har 40-50 aflæsninger, mens andre har under en håndfuld – hvilket godt kunne antyde, at der findes gæs som kender nogle rastepladser, vi mennesker endnu ikke har fundet frem til!

Alt i alt er der ingen tvivl om, at ikke alene er Nordjylland opholdssted for en tredjedel af bestanden i de intensive perioder i oktober/november og marts/april, men så godt som alle fugle i Svalbard-populationen gør på et eller andet tidspunkt i deres årscyklus brug af de nordjyske rastepladser.

Hvert år omkring 1. maj og 1. november arrangerer Aarhus Universitet i samarbejde med norske, svenske, hollandske og belgiske gæseforskere en totaltælling af bestanden af Kortnæbbet Gås. Disse totaltællinger er i høj grad baseret på kendskab til overnatningspladserne, og man forsøger at tælle fuglene enten på udflyvning om morgenen, eller når de ankommer om aftenen. Ankomsten i skumringen sker ofte længe efter solnedgang under dårlige lysforhold, hvor fuglene kun kan erkendes som silhuetter mod himlen. Når de – som det ofte har været tilfældet de seneste år – er blandet op med Bramgæs, kan det være ret udfordrende at få præcise tal. Men forvaltningen af bestanden er afhængig af disse tal, så jeg vil gerne opfordre til, at så mange som muligt, når de støder på flokke af Kortnæbbet Gås, foretager optællinger og indtaster disse i DOFbasen. Det gør observationerne endnu mere brugbare, hvis man husker at angive klokkeslæt, og anvend meget gerne funktionen med at placere en nål præcist hvor flokkene er iagttaget – specielt i weekenderne omkring disse internationale tællinger.

De tællinger og kortlægninger jeg og mine kolleger foretager bliver indtastet på en iPad direkte i felten, og med det samme bliver observationerne synlige på hjemmesiden www.fugldata.dk/obslist – så hvis man er interesseret i, præcist hvor gæssene for tiden bliver iagttaget, er man meget velkommen til at orientere sig på denne side.

Kortnæbbet Gås og Bramgås, Storå ved Kjelstrup, Thy, 22. februar 2015.

